

Deze tekst verscheen als: Saenen, B. (2010). Balancerend tussen gelijkheid en verschil. De sociologie van Rodolphe Broda als wetenschappelijke onderbouw voor het relationele feminisme aan het begin van de twintigste eeuw. *Historica*, 33 (2), 12-17. De nummering van de bladzijden wordt in de tekst aangegeven.

Balancerend tussen gelijkheid en verschil – De sociologie van Rodolphe Broda als wetenschappelijke onderbouw voor het relationele feminisme aan het begin van de twintigste eeuw

Bregt Saenen¹

De Europese (en ook trans-Atlantische) ruimte was aan het begin van de twintigste eeuw een dankbare omgeving voor sociaal geëngageerde activisten en intellectuelen. Tijdens de laatste fase van de lange negentiende eeuw kende grensoverschrijdende contacten een tot dan toe ongekeerde bloei en zagen tijdgenoten een vroege voorafspiegeling van de huidige mondialisering, dit in sterk contrast met de naderende botsing tussen de staten. Tegen deze achtergrond grepen velen de kans om zich transnationaal te organiseren in formele en informele netwerken waarin informatie, ideeën en strategieën omtrent een of meerdere sociaalreformistische bewegingen werden uitgewisseld. Dit artikel focust zich op een klein tandwiel binnen dit grotere geheel (een sindsdien vergeten associatie, meer bepaald de oprichter en directeur daarvan) en reconstrueert aan de hand daarvan hoe verschillende invloeden in tandem met deze brede uitkijk op de wereld een verklaring kunnen bieden voor enkele van de toenmalig populaire gedachtestromen. Meer bepaald hoe het denken en handelen binnen de vrouwenbeweging aan het begin van de twintigste eeuw op deze manier mee vorm werd gegeven binnen dit soort milieus, waar individuen uit uiteenlopende werelden en met verschillende achtergronden samenkwamen.²

Inleiding

Tijdens de laatste maand van 1907 werden er in Parijs de eerste stenen gelegd van een nieuwe, sociaalprogressieve associatie die zich zou richten op het bewerkstelligen en begeleiden van maatschappelijke verandering. Onder leiding van de Oostenrijkse socioloog Rodolphe Broda (ca. 1880-1932) werd er tijdens die decembermaand de eerste editie van *Les Documents du Progrès. Revue Internationale* samengesteld. Verschillende sociaalreformistische bewegingen die gingen voor een geleidelijke, democratische aanpassing van de economische en politieke relaties binnen de samenleving vonden in dit tijdschrift een forum voor hun standpunten en ideeën. Tegelijkertijd zagen in Londen en Berlijn gelijklopende periodieken het levenslicht, waarbij het de bedoeling was dat zij onderling bijdragen zouden vertalen en overnemen. In de schoot van een later op te richten associatie zouden deze drie de kern vormen van een transnationaal netwerk waarbinnen ideeën, informatie en strategieën doorheen de Europese ruimte werd uitgewisseld. Uiteenlopende figuren uit heel Europa waren hier in meer of mindere mate bij betrokken. Bij wijze van

illustratie: onder de Belgen waren Henri La Fontaine, Paul Otlet en Emile Vandervelde enkele van de meest prominente namen die betrokken waren bij de associatie en zijn werking.

Dit artikel focust op de centrale Franse editie en de richtinggevende bijdragen van oprichter en directeur Broda. Een blik op diens werk biedt een inzicht in de manier waarop zijn wetenschappelijke achtergrond in de sociologie de bedding vormde voor zijn bredere sociale engagement. Meer bepaald zal een discoursanalyse aantonen hoe het feministische streven een specifieke invulling kreeg binnen de periodiek als gevolg van deze achterliggende wetenschappelijke oriëntatie.

Documents du Progrès als het kloppende hart van een transnationaal netwerk

De associatie waarvan in 1907 de eerste bouwstenen werden gelegd, kreeg enkele jaren later zijn vast vorm met de oprichting van het *Institut international pour la diffusion des expériences sociales* in 1910 en de *Ligue pour l'organisation du progrès* in 1913, benamingen die geen twijfel lieten bestaan over de achterliggende doelstelling.³ Zij opereerden als een *transnational advocacy network* (TAN), een passende typologie van Margaret Keck en Kathryn Sikkink die de associatie in grote lijnen kan duiden. TANs zijn netwerken “[*who include*] those actors working internationally on an issue, who are bound together by shared values, a common discourse, and dense exchanges of information and services.”⁴ Soortgelijke bewegingen vond men over heel Europa, met in België de *Association Belge pour le progrès social* als gekend voorbeeld. Deze sloten allen aan bij een liberaal gedachtegoed omtrent verandering als motor voor meer sociale rechtvaardigheid.⁵ In het geval van deze associatie werd er een structuur opgericht waarin auteurs en activisten elkaar vonden en bijdragen konden publiceren die vervolgens vlot werden uitgewisseld tussen de verschillende taalgebieden binnen de Europese ruimte. Bij gebrek aan traditionele machtsbronnen deden dit soort netwerken immers beroep op informatie, ideeën en strategieën “[...] to alter the information and value context within which states make policies.” Door bij te dragen aan de uitwisseling van kennis tussen de publieke ruimtes van de verschillende Europese staten wou men gaan wegen op het beleid van de respectievelijke regeringen en de wederzijdse kennis tussen de verschillende Europese volkeren doen toenemen.

Als oprichter en directeur van de associatie zou Broda een bepalende rol spelen in verband met de inhoudelijke en strategische koers die werd gevaren. Dit kadert binnen het typische ontstaan van een TAN: “*When the more visionary among them proposed strategies for political action around apparently intractable problems, the potential was transformed into an action network.*” Dit is precies wat er gebeurde toen Broda in de eerste Franse editie het grondmanifest neerschreef waaruit uiteindelijk de hele strategie achter de associatie zou voortvloeien. “*Faire apprécier de toutes les autres nations ce que chacune d’elles a de meilleur, tel doit être le but suprême de notre époque.*” liet hij optekenen.⁶ De afzonderlijke publicaties moesten de uitwisseling van ideeën en informatie in een transnationaal kader plaatsen. Het was hun taak om alle nationaal opgedane kennis en ervaring overheen de grenzen

beschikbaar te stellen. Zodoende wou men informeren en praktische bouwstenen aanreiken aan activisten die in functie van hun eigen projecten naar het buitenland keken voor inspiratie.

De vrouwenbeweging en diens strijd voor emancipatie in Documents du Progrès

Een van de voornaamste focuspunten binnen *Documents* was de vrouwenbeweging en diens strijd voor de politieke en sociale emancipatie van de vrouw. Zoals we verderop zullen zien, was Broda actief betrokken binnen de vrouwenbeweging en bijgevolg stuurde hij de inhoudelijke lijn van het tijdschrift ook in deze richting. Een overzicht van de inhoudstafels toont meteen dat het feminisme over een duidelijk profiel beschikte te midden van de overige sociale bewegingen die aan bod kwamen. De bijdragen die zich op dit thema oriënteerden, werden grotendeels opgenomen in een aantal duidelijk herkenbare en wederkerende categorieën: *Féminisme*, *La femme*, *La femme et l'enfant*, *Mouvement féministe*, *Progrès du féminisme* en *Questions féminines*. Een zeer uiteenlopende en volatiele groep auteurs van binnen en buiten de Europese vrouwenbeweging schreef hiervoor de teksten, Broda dook vrijwel doorlopend op [p. 13] in de inhoudstafels. Hoewel er van jaar tot jaar fluctuaties optraden, zouden deze zes in de vooroorlogse periode doorgaans zo'n twintig procent van de totale aandacht voor sociale bewegingen voor hun rekening nemen. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de daaropvolgende onderbreking van de publicatie (tussen juli 1914 en januari 1915) zouden het einde betekenen voor deze ruime belangstelling. Inhoudelijk zou de focus verschuiven naar de politiek-militaire crisis die Europa in zijn greep had, waardoor sociale thema's volledig verdwenen uit de pagina's van *Documents*.⁷ De stopzetting van de publicatie voor het einde van de oorlog verhinderde deze thema's ook terug te keren. Ongeacht deze uitkomst, werd de politieke en sociale emancipatie van de vrouw tot aan de oorlog van een uitgebreid forum voorzien.

De overkoepelende oriëntatie die de vrouwenbeweging een eigen profiel verleende binnen het tijdschrift, was het bekomen van gelijke politieke en sociale rechten voor vrouwen en een algemene verbetering van hun leefomstandigheden. De bijdragen in functie van deze doelstelling zouden de formele uitsluiting van vrouwen uit het publieke debat doorlopend onder de aandacht brengen en vanuit verschillende invalshoeken analyseren en bekritisieren. Naarmate er gaandeweg enkele kerndoelstellingen kristalliseerden binnen de associatie, mag het geen verrassing heten dat de emancipatie van de vrouw daar ook toe behoorde:

“Mise en valeur de tous les talents féminins par le développement de l'instruction des femmes et l'aplanissement de tous les obstacles qui s'opposent à l'activité professionnelle de la femme dans les divers domaines; participation des femmes, comme électrices et éligibles, à la vie politique, où elles apporteront, avec leurs idées altruistes, leur compétence spéciale dans les questions pédagogiques et humanitaires.”⁸

Deze overkoepelende oriëntatie bestond niet onafhankelijk van de ideologische tendensen binnen de internationale vrouwenbeweging aan het begin van de twintigste eeuw. In de pagina's

van *Documents* komen we herhaaldelijk de onmiskenbare invloed tegen van wat Karen Offen als relationeel feminisme heeft omschreven. Deze invulling “[...] *emphasized women’s rights as women [...] in relation to men. It insisted on women’s distinctive contributions in these roles to the broader society and made claims on the commonwealth on the basis of these contributions.*” Aanhangers van deze visie vertrokken vanuit een maatschappijvisie waarin niet het individu centraal stond, maar eerder het egalitaire man-vrouw koppel de basiseenheid van de samenleving vormde. Hoewel zij gelijken waren, werd er op basis van hun fysiologische en culturele verschillen geconcludeerd dat zij niettemin elk een eigen rol te vervullen hadden in de maatschappij.⁹ Het tijdschrift sloot zich hierbij aan en voorzag in die lijn een bijkomende functie voor de emancipatie van vrouwen: hen stemrecht toekennen en formeel betrekken binnen het publieke debat zou als een katalysator werken voor de overige sociale bewegingen. Eens zij deel uitmaakten van de publieke ruimte, zo ging de redenering, zouden zij daar hun eigenheid als zorgzame moeders kunnen uitspelen en op die manier een voet tussen de deur vormen voor het pacifisme, de arbeidersbeweging, etc.

De oorspronkelijk diametrale opdeling tussen beide argumentatielijnen – relationeel en individueel, waarin een absolute gelijkheid werd voorzien tussen individuen ongeacht hun sekse – is in de historiografie snel bekritiseerd en genuanceerd. Onderzoek heeft aangetoond dat er eerder sprake was van een paradoxale verwevenheid, waarbij beide soorten door elkaar heen werden gebruikt.¹⁰ Afhankelijk van de context en de opportuniteit waarmee activisten werden geconfronteerd, gingen zij afwisselend gebruik maken van de twee soorten eerder dan zich tot een enkele te beperken. Binnen en buiten de associatie werden activisten van de vrouwenbeweging aan het begin van de twintigste eeuw dagdagelijks geconfronteerd met een fijne balans waarop zij het evenwicht dienden te bewaren. Het relationele en individuele feminisme werden als gevolg hiervan omgesmeed tot een schijnbaar paradoxale doctrine: gelijkheid in verschil. Een feministisch pleidooi voor de gelijkheid tussen mannen en vrouwen werd daarin aangevuld met de erkenning dat hun onderlinge verschillen konden uitmonden in verschillende maatschappelijke rollen. De oppervlakkige gelijkenissen met het traditionele, patriarchale discours is geen toeval, maar werd bewust nagestreefd. Tijdens de hoogdagen van de Franse republiek in de negentiende eeuw verleende deze schijnbare gelijkenissen de doctrine een zweem van onschuldigheid die als een pragmatisch schild werd ingezet om buiten schot te blijven voor critici die in vrouwenemancipatie een uitdaging voor de status-quo binnen de republiek zagen.¹¹

Documents du Progrès: balancerend tussen gelijkheid en verschil in het sociale engagement van zijn auteurs

In *Documents* werd deze op het eerste zicht tegenstrijdige oriëntatie door Broda in een aantal bijdragen uitgetekend als een soort van richtlijn voor de overige auteurs en activisten die in het tijdschrift publiceerden. Samen met de mogelijke katalysatorfunctie van de emancipatie van

vrouwen, verleende hij de periodiek daarmee een duidelijke koers. “Vrouwelijke activisten”, zo schreef hij

“accorderont leur appui à tous ceux qui luttent pour une noble cause, et principalement aux pacifistes, car il est dans la nature féminine, plus tendre moins matérielle de détester toujours et partout les atrocités de la guerre, car elles ne comprennent pas plus l'héroïsme illusoire des champs de bataille que les passions nationales, et ne voient dans les conflits armés que les pertes qui en résultent pour elles en tant que mères, sœurs et épouses ainsi que pour toute la nation.”²

Trouw aan de transnationale uitkijk van de associatie, werd deze oriëntatie gestaafd met buitenlandse ervaringen in verband met het toekennen van stemrecht aan vrouwen. Broda zou in zijn eigen bijdragen doorlopend verwijzen [p. 14] naar delen van het Britse rijk en Australië in het bijzonder als plaatsen waar de onmiskenbare voordelen van deze omwenteling zich reeds toonden. Andere auteurs zoals de Franse journalist Paul Parsy zouden met veel belangstelling naar de Scandinavische landen kijken en in verslagen van studiereizen besluiten dat dit de te volgen voorbeelden waren voor de continentale grootmachten in West-Europa.¹³ Deze strategie diende een tweeledige doelstelling waarin we, tot zijn essentie herleid, de *modus operandi* van de associatie en de beoogde resultaten terugvinden. In de eerste plaats werd er getracht om op deze manier de angst voor het onbekende (*“saut dans l'inconnu”*) bij het grote publiek in toom te houden, doordat de *“terreur des vagues dangers”*) zoals de impact op de politieke constellatie en het familiale leven werd weggenomen. Geen van beide bleek in het buitenland immers grondig gewijzigd als gevolg van het toekennen van gelijke politieke rechten voor vrouwen. In tweede instantie werd wel aangetoond dat de steun van de zorgzame vrouw voor sociaalreformistische projecten reëel was en de impact van deze omwenteling zich voornamelijk daar situeerde.¹⁴ De toekenning van stemrecht voor vrouwen vormde, in deze analyse, een krachtige katalysator voor een waaier van sociale programma's en bewegingen. Naarmate de jaargangen van het tijdschrift elkaar opvolgden, ging de feministische agenda dan ook steeds meer op deze manier gekaderd en gepropageerd worden.

Concreet zien we hier ook hoe beide argumentatielijnen – relationeel en individueel – werden omgesmeed tot een werkbare oriëntatie voor de bijdragen omtrent de politieke en sociale emancipatie van vrouwen. De roep om gelijke rechten werd enerzijds dan wel ingegeven door een oprecht engagement om de maatschappelijke status van vrouwen te verbeteren, maar anderzijds ook meteen gerecupereerd in functie van andere doelstellingen. Dit werd niet als problematisch ervaren. Men was doordrongen van het idee dat vrouwen een eigen rol te vervullen hadden binnen de samenleving en dat deze rol door hun zorgzame natuur voordelig zou uitkomen voor andere sociale bewegingen. Deze katalysatorfunctie kon aldus ingezet worden voor een brede waaier van sociaalreformistische programma's, niet toevallig van precies die bewegingen die elders in *Documents* aan bod kwamen.

Een van de verbindingen met andere sociale bewegingen die op deze manier ontstonden, was deze met het pacifisme. Aan het begin van de twintigste eeuw was het niet ongewoon voor Franse activisten om beide strijdpunten gelijktijdig te dragen.¹⁵ Hoewel het een complexe relatie was, vonden de twee elkaar in grote lijnen door hun afkeer van oorlog en de gevolgen daarvan. Binnen de vrouwenbeweging keerde men zich af van wat in hun ogen een mannenpraktijk was die de activisten hun echtgenoten en zonen kon kosten. De vredesbeweging die oorlog eerder principieel afzwoer, verwelkomde hen met open armen. Ook Broda's engagement spitste zich voornamelijk toe op deze twee bewegingen, waardoor het geen verrassing mag heten dat verschillende van zijn bijdragen de onderlinge band tussen vrouwen en vrede gingen uittekenen. Opnieuw werd daarin de emancipatie van vrouwen als katalysator centraal geplaatst: de toekenning van stemrecht voor vrouwen zou, zoals in het buitenland werd waargenomen, de politieke druk op regeringen opvoeren om voor duurzame vrede te ijveren.¹⁶

Achter deze oriëntatie school de essentialistische visie van de inherent zorgzame (en daardoor pacifistische) vrouw die als engel van vrede de gewelddadige natuur van de man zou uitbalanceren van zodra zij gelijke politieke rechten kreeg toebedeeld. Deze link tussen beide bewegingen was bijzonder populair bij activisten uit de negentiende eeuw en vroege twintigste eeuw, maar heeft des te meer voor controverse gezorgd bij hedendaagse onderzoekers. Het was immers zo dat het patriarchaal discours vanuit eenzelfde verbinding tussen beide bewegingen vertrok om vrouwen in de private sfeer te situeren, ver weg van een volwaardige deelname aan het publieke debat. Dat Broda en vele van zijn tijdgenoten hierin meegingen, komt vandaag dan ook als achterhaal en strijdig met hun emancipatiestreven over. Er moet in deze context echter benadrukt worden dat de wijze waarop zij hiervan gebruik maakten geenszins gelijkliep met wat hun tegenstanders voor ogen hadden. De uitgangspunten, terminologie en redeneringen van het patriarchaat werden net overgenomen in functie van een geheel nieuwe strategie die de stem van de vrouw duidelijk in de openbaarheid plaatste. Een markant verschil met de rol die traditioneel voor hen was voorbehouden. Concreet toont zich hier de wijze waarop het relationele feminisme, hoewel het oppervlakkige gelijkenissen vertoonde met patriarchale ideeën en strategieën, een stevige basis kon vormen voor het emancipatiestreven van de vrouw. Door zich op deze wijze te maskeren, kregen activisten de middelen in handen om hun agenda veel verder te drijven dan anders mogelijk zou zijn. Zoals we verderop zullen zien, was dit zeker in het toenmalige Frankrijk geen overbodige luxe.¹⁷

De sociologie van Rodolphe Broda als wetenschappelijke onderbouw voor het relationele feminisme

De vraag stelt zich waarom deze paradoxale doctrine in *Documents* en diens achterliggende associatie ingang vond en werd omgesmeed tot een werkbare oriëntatie. Terwijl de tijdsgeest en het pragmatisme die we in het vorige onderdeel reeds aanstipten als bedding kunnen fungeren

voor deze vraag, bieden zij op zichzelf geen afdoende verklaring voor het waarom van dit alles. Daarvoor moet er meer concreet gekeken worden naar de vele auteurs en activisten die als medewerker binnen dit TAN betrokken waren en vanuit welke achtergronden zij hun engagement vorm gaven. Met andere woorden: er is in de toekomst nood aan een doorgedreven sociale netwerkanalyse rond deze groep medewerkers, waardoor hun respectievelijke achtergronden en inspiraties zich kenbaar maken. Zo'n ondernemen valt echter buiten het bestek van deze tekst, waardoor we ons tot een alternatieve piste richten: door oprichter en directeur Broda op de voor- [p. 15] grond te plaatsen, is het mogelijk om alsnog een inzicht te verwerven in de onderliggende redenen die het tijdschrift in de richting van een relationele visie op de beide seksen duwde. Zijn centrale rol binnen de associatie wijst er alvast op dat deze figuur als tentatieve illustratie bij onze vraagstelling kan dienen.

Broda was als Oostenrijkse socioloog tijdens de vooroorlogse jaren werkzaam in het *College Libre des Sciences Sociales* te Parijs, een instituut waar hij terecht kwam in een omgeving van sociaalkritische wetenschappers die zich toegleden op de analyse van de samenleving.¹⁸ De sociologie, in die tijd nog in de kinderschoenen als onafhankelijke discipline, werd door Broda al in de eerste editie van *Documents* expliciet voorop geschoven als de wetenschap die maatschappelijke processen kenbaar moest maken en zodoende als instrument kon dienen in functie van de beoogde sociale veranderingen. De transnationale uitwisseling van informatie en ideeën kon in zijn ogen maar bijdragen tot de gronddoelstellingen van de associatie wanneer deze oefening tot een praktisch repertorium voor verandering werd bewerkt: *“Pour y travailler utilement, il ne suffira point de signaler les faits tels quels. Il faudra encore les soumettre à une analyse sociologique pour en dégager la compréhension de l'évolution intellectuelle et sociale de l'espèce humaine.”* Deze opvattingen over de achterliggende strategie en methode van de associatie, zouden doorheen de jaren als een rode draad doorheen al zijn bijdragen blijven lopen en een grote invloed uitoefenen op de koers van het tijdschrift. Nog in de eerste editie van de Franse periodiek gaf Broda bijvoorbeeld een overzicht van wat volgens hem de grote sociale stromingen waren die de maatschappelijke evolutie voortdreven.¹⁹

Broda's nadruk op de noodzaak van een sociologische analyse van de processen die het organische maatschappij stuurden – en vooral de manier waarop – geven ons twee aanknopingspunten omtrent zijn precieze invulling van deze wetenschap. In de eerste plaats is er het instrumentele geloof in het verklarende en oplossende vermogen van de wetenschappen in verband met maatschappelijke kwesties. Dit geloof gaat terug op het positivistische denken van Auguste Comte (1798-1857). Eerder dan een omljnd programma, vormde het positivisme volgens Kaat Wils tijdens de negentiende en vroege twintigste eeuw een onderdeel van de mentale uitrusting bij de intellectuele elite. Sociologen spitsten zich toe op het analyseren van de onderhuidse processen die de samenleving stuurden, waarbij dat laatste gezien werd als een organisch geheel waarvan de onderlinge samenhang onafhankelijk van zijn onderdelen bestond.

De evolutie waar Broda zich in zijn eerder vermelde bijdrage op richtte, loopt parallel met deze studie van wat de steeds evoluerende maatschappij tot elkaar verbindt en zijn uitzicht bepaalt.²⁰ Ten tweede verraadt precies deze nadruk op evolutionaire processen het biologische tintje dat aan dit alles werd gegeven. Zoals we verderop zullen zien, speelde de sociaaldarwinistische lijn van argumenteren een grote rol in de manier waarop Broda zijn engagement onderbouwde. Hij deelde deze invulling van de discipline met vele van zijn tijdgenoten, die ervan overtuigd waren dat het de biologie was die hun eigen wetenschap van de samenleving in staat zou stellen om zijn volledige potentieel waar te maken.²¹

Een meer concrete aanwijzing omtrent de invulling die Broda aan de sociologische discipline gaf, vinden we in zijn parallele visie en vermoedelijke contacten met de bekende Franse socioloog Émile Durkheim (1858-1917). In het beperkte milieu dat deze discipline aan het begin van de twintigste eeuw als autonome wetenschap beoefende, moet hun gelijklopende lesopdrachten en verblijven in Parijs er haast zeker toe geleid hebben dat zijn contact onderhielden of ten minste op de hoogte waren van elkaars werk. Dit vermoeden wordt gesterkt door een enquête die in 1908 in *Documents* werd gepubliceerd en waarin Durkheim als een van de voornaamste respondenten werd opgevoerd. Hoewel het beschikbare archiefmateriaal ons niets zegt over de precieze relatie tussen beiden, kunnen we uit een aansluitend overzicht van Broda afleiden dat er onmiskenbare gelijkenissen bestonden tussen het sociologische denken van beide wetenschappers.²² Hun gelijklopende visie kent fundamenteel zijn oorsprong in hun gedeelde oriëntatie op het positivisme. Net zoals Broda in zijn denken gestuurd werd door de leer van Comte, werd ook Durkheim hierdoor op verschillende punten sterk beïnvloed.²³ Daarbij is het van belang op te merken dat we hier opnieuw het instrumentele geloof in de wetenschap terugvinden, maar vooral ook de overtuiging dat de samenleving een organisch geheel vormde die volgens onafhankelijke wetten functioneerde. Als voorlopers van de hedendaagse sociologie gingen beiden er reeds van uit dat er objectieve relaties bestaan die de maatschappij vorm geven, los van de perceptie die individuen.

Afgeleid uit deze opvattingen over de samenleving ontwikkelde Durkheim het idee van *la division du travail* of de sociale verdeling van taken binnen de maatschappij. Deze toenmalig erg vernieuwende analyse van de manier waarop het menselijke samenleven wordt geordend, zette zijn voet naast de economische verdeling zoals die door de Schotse econoom Adam Smith (1723-1790) werd uitgewerkt. Net zoals binnen het economische productieproces de taken worden opgedeeld, zo schreef Durkheim, wordt ook binnen de samenleving als geheel het werk verdeeld over de verschillende leden van de groep. Met andere woorden: men gaat zich in verschillende vakgebieden specialiseren en treedt binnen in een web van onderlinge afhankelijkheid met personen die zich in andere gebieden hebben gespecialiseerd. Naarmate dit proces van opdeling zich doorzet en iedereen zich inschakelt in het onderhoud van het geheel, worden op basis hiervan de onderlinge machtsrelaties tussen individuen uitgetekend. Zelf had

Durkheim het over het ontstaan van sociale cohesie naarmate niemand afzonderlijk nog in al zijn behoeften en verlangens kan voorzien.²⁴

Deze visie op de maatschappij heeft een onmiskenbare invloed uitgeoefend op Broda, waarvan we onder andere een voorbeeld vinden in zijn analyse van het gemengd onderwijs in Noord-Amerika. Zeker de manier waarop dit nieuwe beroepsmogelijkheden opende voor vrouwen, resoneert sterk met het achterliggende idee van de sociale verdeling van werk.

‘Les jeunes Américaines sorties des écoles mixtes se sont aussi précipitées avec ardeur vers toutes les carrières, libérales et autres, et, par l’effet de la concurrence des deux sexes, elles ont fini par se concentrer dans les professions pour lesquelles la femme possède [p. 16] des aptitudes égales ou supérieures à celles de l’homme.’²⁵

De opvatting dat een sociale taakverdeling aan de basis ligt van maatschappelijke relaties samen met het idee dat vrouwen over een eigenheid beschikken die hun geschikter maakt voor bepaalde functies binnen de samenleving, kan makkelijk misbruikt worden om hen als zorgzame moeders een rol in de private sfeer toe te dichten. De politieke vertaling van deze visie, het solidarisme, ging binnen de context van de Franse republiek om die reden het individueel feminisme ook daadwerkelijk af te blokken. Onder andere Durkheim zelf zou ervoor terugschrikken wanneer deze tweede stroming de bestaande taakverdeling binnen de staat schijnbaar in gevaar bracht door openlijk voor een absolute gelijkheid tussen de seksen te pleiten.²⁶ Broda toont ons echter dat het paradoxale gelijkheid in verschil voor de vrouwenbeweging een uitweg kon bieden uit de impasse die het solidarisme veroorzaakte. De sociale taakverdeling van Durkheim kon gebruikt worden als pleidooi voor gelijke kansen, aangezien dat andere idee – de essentialistische eigenheid van beide seksen – er automatisch voor zou zorgen dat beiden zich binnen dit model automatisch zouden vinden in de taken waarvoor zij het meest geschikt waren. Een aantrekkelijk idee voor beide kampen.

Het is precies hier dat we de grondslagen van Broda’s invulling van het feminisme aantreffen. Zijn achtergrond in de sociologische discipline en zijn aanleunen bij de visie van Durkheim bepaalden de richting van zijn engagement in de internationale vrouwenbeweging. De doctrine van het relationele feminisme die daar in zwang was, samen met zijn eigen achtergrond als wetenschapper, stuwde Broda naar een engagement dat zich kristalliseerde in het paradoxale gelijkheid in verschil. Eerder dan gelijkheid op zich tot doel te verheffen, werd de mogelijkheid om op gelijke voet deel te nemen aan de sociale taakverdeling beoogd. Naast gelijkheid, kon op deze manier ook verschil uitgespeeld worden met de katalysatorfunctie van de emancipatie van vrouwen voorop.

De paradoxale doctrine die Broda voor zichzelf uittekende en voortkwam uit zijn achtergrond in de sociologie, werd verder verankerd door zijn gebruik van het sociaaldarwinisme als

voornaamste lijn van argumenteren. Deze op de evolutieleer van Charles Darwin (1809-1882) gebaseerde ideologie bestond tijdens de negentiende eeuw uit een amalgaam van uiteenlopende opvattingen. Fundamenteel vertrokken aanhangers vanuit het idee dat de menselijke natuur parallel liep met de dierlijke psychologie en dat deze door middel van natuurlijke selectie verder evolueerde. Vele, zo niet alle aspecten van cultuur konden daardoor in biologische termen verklaard worden. Het gedachtegoed dat van deze gedeelde basis werd afgeleid, bracht echter verschillende kampen en stromingen voort die vaak lijnrecht tegenover elkaar stonden in hun gevolgtrekking. Mike Hawkins bemerkte hierover dat *“[f]rom the fact of somebody being a Social Darwinist it is not possible – or rather it would be extremely unwise - to deduce his or her position on warfare, capitalism, race, imperialism or the social status of women.”*²⁷

De invloed van de biologie toonde zich voornamelijk in de vrees voor degeneratie van mens en samenleving die mee geïntroduceerd werd in de sociologie. Onder invloed hiervan werd de discipline mee in de richting van een soort sociale pathologie gesleurd. Vermeende ziektes van het maatschappelijke lichaam (bv. zelfmoorden, alcoholisme, prostitutie, etc.) trokken de aandacht van deze groep sociologen en leken in hun eisen een actief ingrijpen te vereisen.²⁸ Broda's engagement in functie van een brede waaier reformistische projecten wordt in dit licht verklaard, maar meer nog: het biedt duiding bij de reden waarom hij vanuit zijn wetenschappelijke achtergrond hier zo fel op inzette. Binnen dit analysekader moet zijn sociaal engagement ten voordele van sociale verandering als een dringende noodzaak geleken hebben, iets wat we ook meermaals zien terugkeren in zijn bijdragen. Eveneens was de oprichter van de associatie op deze manier erg vatbaar voor de biologische differentiatie tussen de seksen. Zijn maatschappijvisie en relationeel feminisme die hun oorsprong vonden in zijn sociologische achtergrond, werden op deze manier verder versterkt tot wat voor hem als een natuurlijk denkkader moet aangevoeld hebben.

Broda's achterliggende redenering bij het gemengd onderwijs in Noord-Amerika geeft aan in welke mate zijn denken vorm kreeg onder invloed van het sociaaldarwinisme. We zagen eerder dat hij in gemengd onderwijs een manier zag om beide seksen op gelijke voet aan de sociale taakverdeling te laten deelnemen. Daarmee werd niet zonder meer voor gelijkheid gepleit, maar binnen een relationeel kader voor de mogelijkheid om vrouwen vanuit hun eigenheid als gelijke deel te laten nemen aan dit sociaal proces. In zijn bijdrage daarover merken we een duidelijke weerklank van biologische terminologie: *“Très important est, au contraire, leur rôle dans tout ce qui touche à l'action sociale, vers laquelle elles sont naturellement portées par leurs sentiments humanitaires ou, comme diraient les esprits malveillants, par leur « sentimentalité ».”*²⁹ Hierdoor werd de essentialistische visie van de vrouw als zorgzaam wezen gegrondvest in de natuurwetenschappen, waardoor aan hun vermeende eigenheid een onoverkomelijk karakter werd verleend. Deze verbinding met natuurlijke factoren werd doorlopend gemaakt, waarbij de verschillende karakteristieken van de twee seksen hun elk geschikter maakte voor verschillende beroepen. Een hang naar orde en

regelmaat maakte van vrouwen bijvoorbeeld bijzonder goede bibliothecaressen. Hoewel het doelstreven ondubbelzinnig in functie van gelijke rechten was, roept deze laatste illustratie vragen op over het emancipatorische potentieel van deze paradoxale doctrine en de wetenschappelijke onderbouw die er in dit geval onder schuilde.³⁰

We leren uit deze bedenking dat ook met betrekking tot dit soort wetenschappelijke onderbouw voor het relationele feminisme een aantal hedendaagse kritieken geformuleerd kunnen worden. Met name de manier waarop argumenten doorlopend werden verbonden aan biologische processen roept vragen op. Door de vermeende eigenheid van vrouwen in de biologische wetenschap te gaan grondvesten, sloot dit soort feminisme vrouwen op binnen een onoverkomelijke en statische natuur. Zeker tijdens de hoogdagen van het positivisme was dit een overtuigend argument. Maar terwijl we gezien hebben hoe Broda en zijn medestanders het ten voordele van een emancipatorisch project omvormden, kregen tegenstanders op basis van dezelfde argumenten vrij spel om net tegengestelde conclusies te gaan trekken.

Uit niets blijkt dat de associatie of zijn oprichter bewust tegen de emancipatorische agenda van het feminisme argumenteerden. Men aanvaardde de maatschappelijke kaders die gangbaar waren en speelde in zekere zin met [p. 17] vuur door zich te keren tot de natuurwetenschappen, maar bouwde voor tijdgenoten niettemin een overtuigende en progressieve lijn van argumentatie.

Dit doet denken aan de manier waarop de Belgische feministe Isabelle Gatti de Gamond (1839-1905) omging met eenzelfde wetenschappelijke oriëntatie ten voordele van haar eigen feministische streven.³¹ De toenmalige populariteit van de wetenschappen, geïnspireerd door het positivisme, maakte het onvermijdelijk dat dit soort argumenten de kop zou opsteken. Broda en Gatti de Gamond deden dan ook weinig meer dan in het offensief treden met wapens die langs beide zijden in stelling werden gebracht. Ongeacht de kritische kanttekeningen die hier vandaag de dag bij te plaatsen zijn, was dit binnen de toenmalige historische context een pragmatische, wervende en in zekere zin ook succesvolle strategie.

Conclusie

Broda en het tijdschrift *Documents* waarvan hij tegelijk oprichter en directeur was, bieden ons als gevalstudie een verhelderende inkijk in het sociaal activisme in de Europese transnationale ruimte aan het begin van de twintigste eeuw. Als tandwiel in een vigerend middenveld dat zich in toenemende mate grensoverschrijdend ging oriënteren, tonen zowel de persoon als de associatie achter de periodiek ons hoe deze brede uitkijk op de wereld in tandem optrad met uiteenlopende invloeden. Er is in dit artikel geargumenteed dat deze wisselwerking een van de grondslagen vormt voor enkele van de toenmalig populaire oriëntaties en doctrines binnen het sociaalreformisme.

Concreet hebben we gezien hoe Broda's achtergrond in de sociologie hem stuurde in zijn engagement binnen de internationale vrouwenbeweging, meer specifiek zijn aansluiting bij de paradoxale doctrine van gelijkheid in verschil. Dit engagement speelde zich binnen de verschillende activiteiten van de associatie af, waarvan we naast de uitgave van tijdschriften ook het organiseren van lezingen moeten aanstippen. We hebben daartoe een lijn getrokken tussen zijn gedeelde maatschappijvisie met Durkheim en zijn relationele visie op de seksen, waarbij een sociale taakverdeling ingezet werd om net voor en niet tegen gelijke politieke en sociale rechten voor vrouwen te argumenteren. Aansluitend zagen we ook hoe Broda's gebruik van het sociaaldarwinisme als voornaamste lijn van argumenteren zijn opvattingen omtrent het feminisme verder versterkte. Zijn hang naar biologische verklaringsmodellen grondveste vele ideeën in de natuurwetenschappen, waar ze een onoverkomelijk en zelfs natuurlijk karakter kregen.

Hoewel niet de voornaamste focus van dit artikel, hebben we ook stilgestaan bij hedendaagse kritieken die zowel op het relationele feminisme als op de wetenschappelijke onderbouw daarvan te formuleren zijn. De terechtheid van deze kritieken zou niettemin niet mogen afleiden van het eigenlijke engagement dat Broda en zijn medestanders aan de dag legden. Net voor de lange negentiende eeuw zich stukliep in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog, waren deze intellectuelen en activisten nog druk bezig zich proactief op te stellen voor sociale verandering en – de uiteindelijke betrachting – verbetering. Met dit artikel hopen we te hebben bijgedragen aan een beter inzicht in de verschillende invloeden en brede uitkijk die hen hierin stuurde.

¹ Bregt Saenen studeerde geschiedenis en EU studies aan de Universiteit Gent. Hij behaalde zijn diploma geschiedenis met een verhandeling over Documents du Progrès in de Europese transnationale ruimte aan het begin van de twintigste eeuw en bereidt momenteel aan het Centrum voor EU Studies een doctoraatsvoorstel voor.

² Dit artikel is gebaseerd op B. Saenen, 'Pour la Diffusion des Expériences Sociales' – Een onderzoek naar *Documents du Progrès* binnen de transnationale ruimte aan het begin van de twintigste eeuw. Onuitgeg. masterproef, 2008, viii + 119 p. (beschikbaar op: <http://hdl.handle.net/1854/12400>). Mijn dank gaat opnieuw uit naar mijn toenmalige promotor dr. Christophe Verbruggen (Onderzoekseenheid Sociale Geschiedenis na 1750, Universiteit Gent) die het onderzoek naar dit tijdschrift in zijn postdoctoraal onderzoek verder zet en commissaris dra. Julie Carlier (Onderzoekseenheid Sociale Geschiedenis na 1750, Universiteit Gent). Alle jaargangen van *Les Documents du Progrès. Revue Internationale* zijn beschikbaar in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience te Antwerpen.

³ R. Broda, 'A nos lecteurs', in: *Les Documents du Progrès. Revue Internationale*, III (Decembre), 1909, pp. 435-9.

E. Milhaud en R. Broda, 'Rapport sur l'oeuvre de l'institut', in: *Documents du Progrès*, VI, 1912, p. viii.

⁴ M.E. Keck en K. Sikkink, 'Transnational advocacy networks in international and regional politics', in: *International social science journal*, 51 (159), 1999, pp. 89-101. Citaten respectievelijk op p. 89, pp. 94-5 en p. 91.

⁵ G. Vanthemsche, 'Laboratoires d'idées et progrès social. Le cas de l'Association belge pour le progrès social et de ses prédécesseurs (1890-1960)', in: G. Kurgan-Van Hentenryk (Ed.), *Laboratoires et réseaux de diffusion des idées en Belgique (XIXe-XXe siècles)*. Bruxelles, 1994, pp. 55-76.

⁶ R. Broda, 'Ce que nous voulons', in: *Documents du Progrès*, I (Decembre), 1907, pp. 3-4.

⁷ Tijdens bijeenkomsten in het neutrale Zwitserland werd er binnen de leidinggevende groep van betrokken auteurs en activisten fel gediscussieerd over deze beslissing. Het verslag van een bijeenkomst op 28 mei 1915 maakt melding van een nipte stemming waarbij beslist werd om de vrouwenbeweging formeel te blijven steunen in zijn strijd,

hoewel dit vooraf werd gedaan door een felle woordenwisseling waarbij de meningen erg uiteen liepen. Sowieso zou de nipte overwinning ten voordele van een blijvende steun zich niet meer uiten in het centrale Franse tijdschrift. (Le secrétariat de la conférence, 'Ligue pour la défense de l'humanité et pour l'organisation de son progrès. Conférence pour la défense de l'humanité et la sauvegarde de son avenir', in: *Documents du Progrès*, IX (Juillet), 1915, p. v.)

⁸ S.n., 'Ligue pour l'organisation du progrès', in: *Documents du Progrès*, IX (Janvier), 1915.

⁹ K. Offen, *European feminisms, 1700-1950: a political history*. Stanford (Calif.), 2000, pp. 182-3.

Citaat in: K. Offen, 'Defining feminism: a comparative historical approach', in: G. Bock en S. James (Eds.), *Beyond equality and difference: citizenship, feminist politics, and female subjectivity*. London, 1992, p. 76.

¹⁰ Kritiek in eerste instantie door: J.W. Scott, 'Deconstructing equality-versus-difference: or, the uses of poststructuralist theory for feminism', in: *Feminist Studies*, 14 (1), 1988, pp. 32-50. en J.W. Scott, 'Les femmes qui n'ont que des paradoxes à offrir. Féministes français 1789-1945', in: H.U. Jost, M. Paviot en F. Valotton (Eds.), *La politique des droits. Citoyenneté et construction des genres aux 19e et 20e siècle*. Paris, 1994, pp. 11-26.

Voorbeeld van historisch onderzoek: K. Offen, 'Ernest Legouvé and the doctrine of "equality in difference" for women: a case study of male feminism in nineteenth-century French thought', in: *Journal of Modern History*, 58 (2), 1986, pp. 452-84.

¹¹ Offen, 'Defining feminism', pp. 77-9.

¹² R. Broda, 'Le mouvement en faveur du vote des femmes', in: *Documents du Progrès*, III (Juillet), 1909, pp. 10-1.

¹³ R. Broda, 'Le suffrage des femmes', in: *Documents du Progrès*, IV (Juillet), 1910, pp. 3-10.

P. Parsy, 'Les Norvégiennes élisent leurs députés', in: *Documents du Progrès*, IV (Mai), 1910, pp. 427-34.

¹⁴ Broda, 'Suffrage des femmes', pp. 3-5.

¹⁵ Voor voorbeelden zie: F. Blum, 'D'une guerre à l'autre: itinéraires d'intellectuelles pacifistes', in: N. Racine en M. Trebitsch (Eds.), *Intellectuelles. Du genre en histoire des intellectuels*. Bruxelles, 2004, pp. 233-4. en I. Vahé, 'Entre ombres et lumières, le parcours singulier d'une féministe pacifiste, Jeanne Mélin (1877-1964)', in: *Clio. Histoire, Femmes et Sociétés*, (24), 2006, pp. 231-50.

¹⁶ R. Broda, 'Vers la fédération universelle', in: *Documents du Progrès*, II (Juillet), 1908, p. 614.

R. Broda, 'Le problème de l'internationalisme', in: *Documents du Progrès*, IV (Juin), 1910, pp. 469-70.

¹⁷ J. Vellacott, 'A place for pacifism and transnationalism in feminist theory: the early work of the women's international league for peace and freedom', in: *Women's History Review*, 2 (1), 1993, pp. 25-7.

J.A. Davy, 'Pacifist Thought and Gender Ideology in the Political Biographies of Women Peace Activists in Germany, 1899-1970: Introduction', in: *Journal of Women's History*, 13 (3), 2001, pp. 38-9.

¹⁸ E. Obermeyer-Marnach, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*. Graz, 1957, p. 115.

¹⁹ Citaat in: Broda, 'Ce que nous voulons', pp. 3-4.

R. Broda, 'Où tend le progrès?', in: *Documents du Progrès*, I (Decembre), 1907, pp. 24-32.

²⁰ K. Wils, *De omweg van de wetenschap: het positivisme en de Belgische en Nederlandse intellectuele cultuur, 1845-1914*. Amsterdam, 2005, pp. 19-25.

²¹ P. Crook, *Darwinism, war and history, the debate over the biology of war from the Origin of species to the First World War*. Cambridge, 1994, pp. 35-7.

²² F. Valyi, 'Enquête sur la sociologie', in: *Documents du Progrès*, II (Fevrier), 1908, pp. 131-2.

R. Broda, 'L'avenir de la science sociale', in: *Documents du Progrès*, II (Fevrier), 1908, pp. 150-6.

²³ K. Morrison, *Marx, Durkheim, Weber: formations of modern social thought*. London, 2006, pp. 149-54.

²⁴ Morrison, 'Marx', pp. 158-85.

²⁵ R. Broda, 'Le relèvement de la condition de la femme en Amérique et dans les pays du nord', in: *Documents du Progrès*, VI, 1912, p. 252 (tweede partim).

²⁶ K. Offen, 'Depopulation, Nationalism, and Feminism in Fin-de-Siècle France', in: *The American Historical Review*, 89 (3), 1984, p. 666.

²⁷ M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American thought, 1860-1945: nature as model and nature as threat*. Cambridge, 1998, pp. 30-5. Citaat op p. 35.

²⁸ C. Hermans, *De dwaaltocht van het sociaal-darwinisme: vroege sociale interpretaties van Charles Darwins theorie van natuurlijke selectie, 1859-1918*. Amsterdam, 2003, pp. 399-421.

Voor een voorbeeld bij Broda zie: R. Broda, 'La théorie de l'évolution et ses applications à la conception du monde, à la morale et à la vie', in: *Documents du Progrès*, IV (Octobre), 1910, pp. 243-57.

²⁹ R. Broda, 'Les aptitudes féminines et leurs possibilités d'avenir', in: *Documents du Progrès*, VII, 1913, pp. 302-4 (tweede partim).

³⁰ R. Broda, 'L'éducation des femmes', in: *Documents du Progrès*, III (Octobre), 1909, p. 291.

³¹ K. Wils, 'Science, an ally of feminism? Isabelle Gatti de Gamond on women and science', in: *Revue Belge de philologie et d'histoire*, 77 (2), 1999, pp. 432-4.